

UNA NOVA CONSUETA DEL MONESTIR DE SANT JOAN DE LES ABADESSES

JOAN FERRER

ARXIU DEL MONESTIR DE SANT JOAN DE LES ABADESSES

En un arxiu, com el de la Corona d'Aragó, un dels millors entreteniments a què hom es pot dedicar mentre espera pacientment que li proporcionin la documentació sol·licitada, és repassar els nombrosos catàlegs mecanografiats disponibles a la sala de consulta. Tot fent aquest exercici, dins d'una capsa marró que duu el títol *Inventario de fondos monacales procedentes de Haciendas* vaig localitzar la referència a la consueteta objecte d'aquest treball. Caldria fer una recerca molt més detallada de tots aquests *fondos monacales* per tal de descriure els seus continguts amb més precisió de la que proporcionen aquestes llistes mecanografiades. Aquesta tasca permetria conèixer què contenen els lligalls que fan referència a la comunitat de canonges de sant Agustí de Sant Joan de les Abadeses i que, com aquesta consueteta, van anar a parar a la delegació d'Hisenda –suposo que a la de Girona– quan es van produir els processos que van desamortitzar part del patrimoni eclesiàstic a mitjan segle XIX.

Abans de descriure i analitzar el contingut d'aquesta consueteta, crec del tot necessari refrescar la terminologia emprada en la denominació de les consuetetes perquè, sens dubte, ens ajudarà a tots a comprendre millor i a ubicar la nostra nova consueteta en el lloc –històric i litúrgic– que més li correspon. Per aquesta tasca ens caldrà, a més, fer una referència a tot el conjunt de consuetetes conservades que procedeixen del monestir de Sant Joan de les Abadeses.

Antoni Pladevall i Josep M. Pons i Guri, l'any 1967, van publicar una interessant ponència al Segon Congrés Litúrgic celebrat a l'abadia de Montserrat. A més de l'enumeració i la descripció de totes les consuetetes –episcopals, col·legials i parroquials– que van localitzar els esmentats autors arreu

d'arxius, biblioteques i referències ja publicades, construeixen una periodificació en funció dels continguts d'aquesta tipologia documental, estructura formada, com no podia ser d'altra manera, a partir d'aspectes litúrgics i/o funcionals de les pròpies consuetes. Aquest treball proporciona una eficaç metodologia de treball que serveix de pauta per als ulteriors estudis, com el present. És més, Pladevall i Pons destaquen la nombrosa jurisprudència canònica a partir de la qual les institucions religioses, al llarg dels segles, es van proveïnt i van renovant aquesta eina, una de les més importants de la litúrgia, sobretot, com veurem, fins a l'expansió de la impremta.

Em sembla molt generalitzada l'alteració del significat del mot *consuetata*. És lògic: la funció per a la qual servia aquest tipus de document també ha evolucionat. Fins i tot els diccionaris de la llengua han perdut tot el rastre del significat original. Així, per consuetata s'entén el llibre de consuetuds, costums, pràctiques, d'una església, d'una corporació, etc. Vegem-ne, a continuació i en síntesi, l'evolució històrica i el contingut de les consuetes seguint l'estudi de Pladevall i Pons.

Les primeres consuetes procedents de Catalunya daten de principis del segle XIII. Això no obstant, és evident que, com tot element propi de la litúrgia, la seva existència cal remuntar-la molts segles més enrera. Els concilis del segle VI d. C. ja estipulen alguns aspectes propis de l'*ordo* litúrgic. En origen, la consuetata era un "llibre coordinador d'altres llibres litúrgics amb la finalitat de servir a l'ofici divinal i la missa en cada diada; estava compost pel missal,² el breuari,³ el salteri,⁴ l'antifonari,⁵ el tropari,⁶ el lliçoneri⁷ i el gradual^{8,9}". Aquest recull de textos imprescindibles en la litúrgia es complementava per unes parts accessòries, com els calendaris, tractats de cronologia, normes per a determinar festes movibles (en especial la Pasqua i l'Advent)¹⁰ i els nous i vells decrets i disposicions sinodals que havien de ser d'aplicació a la comunitat. Algunes visites pastorals contenen el manament a les parròquies que es disposi de consuetes seguint sempre l'ordenament propi de cada diòcesi.

A principis del segle XIV, les consuetes s'especialitzen, això és, apareixen llibres de consuetuds pròpies de cada ofici, com la del sagristà, el monjo menor, el major i la resta dels oficis. La funció és ben clara: les consuetes compleixen la tasca de directori o recordatori de cada encarregat o responsable d'una determinada feina dins d'una canònica, capítol catedralici o parròquia. Cap a finals del segle XIV, s'afegeix a les consuetes les notes i explicacions que recorden el desplegament extern de cada cerimònia. Entrat

el segle XVI, les consuetes es desprenen de tots els llibres litúrgics anteriorment esmentats i es configuren tal i com les entenem fins avui, conservant, només, les anotacions que ajuden i indiquen allò necessari per a cada cerimònia.

Com ja s'ha apuntat, l'expansió de la impremta afavoreix la impressió separada del breviari, del ritual i del missal i, en conseqüència, la desaparició del tipus antic de consuetes, que es converteix, si volem ser estrictes, en un costumari. Tanmateix, no podem deixar de banda alguns aspectes sobre l'ús de consuetes propi més aviat d'administradors econòmics que no pas dels oficis litúrgics d'una comunitat. Així és freqüent l'anotació marginal que indica allò que percep el responsable d'un ofici determinat en l'exercici de la seva activitat. O, com veurem en el cas de la nova consuetes de Sant Joan, el còmput del número de candeles i ciris emprats en cada cerimònia. Aquesta anotació podia tenir la doble funció de control i previsió de cera i, també, de la liquidació pecuniària que corresponia. En aquesta línia, altres tipologies documentals, com les llistes de distribucions o els llibres de visites pastorals, ens són complementàries quant a l'estudi d'una organització eclesiàstica.

Les consuetes procedents del monestir de Sant Joan de les Abadesses

Tant si prenem la denominació originària del mot *consuetes* com si tenim en compte el costumari en què es convertirà, d'aquesta tipologia documental en tenim constància, fins avui, de sis exemplars que procedeixen, tots ells, de l'antic monestir de Sant Joan de les Abadesses.¹¹ Tres corresponen al període abacial, dues al període col·legial i una és pròpiament parroquial. De les sis consuetes, quatre es conserven actualment a l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses (núms. 3, 4, 5 i 6), una (núm. 2) és conservada a la secció *Órdenes religiosas y militares* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i, malauradament, la número 1 es troba extraviada des de fa, aproximadament, uns cinquanta anys.¹² Ressenyem-les, cronològicament, a continuació.

1. *Constitutio monasterii Sancti Iohannis de Abbatissis* (segle XIV).

28 x 20 cm. 168 folis manuscrits dels quals 78 corresponen pròpiament a la consuetes. Comença referint-se al toc de campanes, citant Amalari, sant Agustí, sant Isidor i Virgili; continua amb una nota sobre la dignitat del diumenge i especificacions del rés i l'ofici diví. Segueix la consuetes de tot l'any des de

la cinquena dominica abans de Nadal fins a les de Pentecosta; acaba amb les diades dels sants. Conté, també, regles dirigides als oficials, abats i germans majors del monestir. Després de la consueteta, el manuscrit tracta de normes sobre l'entonació i els oficis nocturns i altres tractats de geometria i aritmètica i sobre els noms hebraics de la Bíblia.¹³

2. Consueteta del monestir de Sant Joan de les Abadeses. Bernat Bou, 1447.
Vegeu-ne la descripció i l'estudi més endavant.

3. *Consueteta monasterii Sancti Iohannis de Abbatissis*. Atanasi, canonge. 1469.

21 x 14 cm. Format originàriament per dos volums els quals actualment en formen un de sol. El primer volum conté 307 folis en els quals hi manquen els 15-37; el segon volum és sense foliar. Com es llegeix al foli 2, fou compilat pel canonge Atanasi seguint les directrius i les ordres de l'església de Sant Ruf d'Avinyó les quals, segons diu, era de consuetud observar. Abans de la consueteta hi ha unes notes sobre la vida interna del monestir: toc de campanes, menjar, silenci, cants... Al segon volum hi ha exclusivament el santoral, començant per la festa de sant Nicolau i acabant per la de sant Crisògon.¹⁴

4. Consueteta de l'església parroquial de Sant Pol de Sant Joan de les Abadeses. Antoni Soler i Planasogas, rector. 1764.

Manuscrit en paper. 30 folis sense foliar. 15,5 x 21 cm. Format per dos quaderns. Correcte estat de conservació. Presenta una forma ben peculiar d'organitzar les festes: alfabèticament. Així, trobem a la lletra A: absoltes, amonestacions, advent, sant Agustí, albats, ascensió, arxiu... a la B: benedicció, sant Bernardí... fins a la V: vespres, vetlla del monument, visita i viàtic.

5. Consueteta del benefici de sant Antoni abat (segle XVIII).

Manuscrit en paper. 36 folis foliats i 3, al final, sense foliar. 15,5 x 21 cm. Format per tres quaderns. Correcte estat de conservació. Conté diverses anotacions que no corresponen pròpiament a la consueteta, com acords capitulars, obituaris de canonges, etc. Al final es transcriuen diverses formes, segons la festivitat, d'entonar alguns cants i respostes a la missa. L'ordenació de la con-

sueta és mensual, de gener a desembre, i conté multitud de detalls sobre el vestuari i parament litúrgic emprat en cada diada. Al final del text hi ha dos índexs, un amb els mesos de l'any i l'altre amb les festes i celebracions.

6. Consueta del monjo (segle XVIII-XIX).

Manuscrit en paper i coberta de pergamí. Incompleta. 16 x 20 cm. Estat de conservació deficient. Caldria una identificació més detallada del contingut d'aquest document. Conté algunes anotacions que fan suposar que es tracta d'una consueta d'ús particular: "si poso estas notas es per fer veurer la mala fe dels mals governans de esta iglesia", "Superiors: que volen mes de lo que correspon al culto." Altres fragments fan referència a una possible consueta de sant Andreu. Cronològicament, tot i les intercalacions de resolucions capitulars, aquesta consueta comença per la Quaresma i acaba al mes d'abril.

La nova consueta del monestir de Sant Joan de les Abadesses

Procedent del monestir de Sant Joan de les Abadesses i conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on hi ingressà amb el traspàs dels fons de les Delegacions d'Hisenda, hem pogut localitzar una interessant consueta que fou redactada per Bernat Bou l'any 1447.¹⁵ El contingut de la consueta tracta dels tocs de les campanes —les del monestir i, en algunes festes, les de la parroquial de Sant Pol— i, també, de la col·locació de candeles, espelmes i ciris en funció de cada celebració o festa. És escrita en català. El paràgraf que fa de pròleg diu així:

f. 137r Any MCCCCXLVII
d'abril

Primo a VIII del dit mes fou Pascha e per ço yo Bernat Bou pos en lo present libra lo del tocar e de la luminaria del dit dia e dels altres vinents per oida.

Com s'ha pogut constatar per la foliació de la referència anterior, el volum que conté aquesta consueta no ens ha arribat íntegre. El fragment comença pel foli 137 *recto* i acaba el 165 *verso* —el text de la consueta acaba al foli 162 *verso*; a la resta dels folis hi ha anotacions que no tenen relació amb la consueta.¹⁶ Segurament es tractava, en origen, d'un volum de miscel·lània,

el contingut precedent i posterior del qual ens és totalment desconegut. A més, manquen 8 fulls a l'inici que van ser tallats.

L'estat de conservació d'aquesta consuetud és defectuós. El paper presenta una patologia característica provocada per l'atac d'insectes i, potser, rosegadors. La coberta és de pergami escrit, feta malbé i encara hi havia, quan es va consultar (març de 2003) un clip rovellat que ajuntava els papers. El seu format és d'un quart de foli. El volum el formen quatre quaderns relligats.

En general, la compaginació de cada full està composta per un títol centrat que defineix la festa o celebració, seguit d'allò que correspon a cada hora –matines, prima, tercia i vespres– i, tabulat a la dreta, la xifra de les candeles, ciris o espelmes que es destinen per cada ofici. Els tocs de campanes i altres obligacions del sagristà van intercalats en el redactat de la festa. Per exemple:

f. 139v

Sancta + ¹⁷

Item a vespres per Sancta + dos trets de senys migans he un desquelles he tres candeles a cada canalobre e dues detras Sent Iohan he duas a Sancta Maria. X

a matines

Item a matines axi com a vespres e mes dues candeles al feristol. XII

a missa major

Item a missa major un tret de senys migans e cada canalobre tres candeles e dues darrera Sent Iohan e a la prosa¹⁸ un tret de senys migans. XIII

a vespres

Item a vespres dos trets de senys migans e un desquellas e tres candelas devant Sent Iohan [...] dues darrera laltar e dues a madona Sancta Maria he a dos offeadors a vespres. X

La relació de les festivitats segueix un ordre cronològic que comença per Pasqua i acaba pel Ram. A l'Annex d'aquest treball hem transcrit la seqüència completa de totes les festes de l'any.

No cal dir que la informació que proporciona aquesta i les demés consuetes conegudes és riquíssima. Els camps d'estudi a partir dels quals es pot aprofundir en el coneixement de la història de les comunitats religioses són diversos i tots ells interessants. Comentaré a continuació alguns dels aspectes més destacats que ha aportat l'estudi de la present consueteta.

En primer lloc, es descriuen amb molta precisió els tipus de tocs de les campanes: per algunes festes cal fer tocs mitjans, per altres, tocs majors, o bé cal tocar el seny vell, o bé el nou, etc. Hom es pot imaginar fàcilment la composició del campanar a mitjan segle XV i, a més, quantificar "litúrgicament" les diverses festes. Però el més curiós és el còmput del temps per controlar la durada d'un toc determinat i, també, el "diàleg" que es podia establir entre els dos campanars de la vila, el del monestir i el de l'església de Sant Pol. Vegem-ho:

f. 160r A madona Sancta Maria Candalera

...

f. 160v A tercià

Item a tercià toca lo monge per encaç lo seny vell per encaç apres toca lo dit monge un tret de senys majors axi matex toca per la professo un tret de senys majors la qual se feu per les claustreres per ço com son diumenge apres ana la dita professo a Sent Pol he toca fins que la dita professo son a mes de mig cami.

Item tentost com lo dit monge se lexa de tocar aporta lo lum nou a Sent Pol ab les candelas que lo sacrista dona al convent.

Item cont les candelas foren seyades lo monge sen porta lo dit lum quey avia portat he ensanc totes les lumes he cont la professo dech venir lo monge de Sent Pol feu senyal e lo monge toca un tret de senys majors tant com la professo [iurcha] a venir he tentost comensaren la missa he lo dit monge posa devant madona Sancta Maria acade canalobre tres candelas he devant Sent Iohan una a cada canalobre.

De les diverses maneres de calcular el temps —estona que triga una candela a consumir-se, per exemple— la més sorprenent ha estat la transcrita en la festivitat de Sant Joan evangelista. És la següent:

f. 158r lo jorn de Sent Iohan
a matines

Item a matines toca lo monge lo seny vell per encals e deu tocar tant com hom purtaria anar fins al mas del covilar apres toca e posa candelas axi com a les vespres demont dites e toca un tret de senys majors per lo tedeum.

O, també, el toc que es calcula en funció de la durada d'un cant:

f. 143r Corpus Xristi a vespres

...

Item la completa es dobla e lo monge deu repicar mentra lo magnificat se diu.

En segon lloc, aquesta consuetud proporciona una bona prova d'un element pràcticament desconegut. Ens referim a la possible decoració o fins i tot funció litúrgica que tenia la part posterior de l'altar major, el dedicat a sant Joan Baptista, construït durant els segles XV i XVI. És l'espai al qual, juntament amb l'altar de Santa Maria, ubicat a l'absis principal, i el davant de l'altar de sant Joan, es dedica més cera per a il·luminar. És possible que l'any en què es redacta la consuetud (1447) tan sols estigués construïda l'estructura gòtica que, amb els quadres dels germans Perles (segle XVI), completava el conjunt, que ens arribà sencer fins el 1936. És una llàstima que no tinguem cap més referència que pugui complementar aquesta hipòtesi però, tanmateix, alguns exemples de retaules decorats i dedicats per ambdues bandes ens ajuden a, si més no, plantejar-la.

Finalment, la consuetud de Sant Joan conservada a l'ACA ens explica el mobiliari litúrgic del monestir: els canelobres, la seva distribució en els altars més importants, el faristol del cor, els altars propis de cada festivitat —l'altar del Corpus Christi...—, els dedicats als sants i santes —sant Agustí, sant Llorenç,

santa Susanna ...– i la descripció d'algunes de les cerimònies que encara avui se celebren al monestir de Sant Joan:

f. 156v In vigilia nativitate Domini

...

f. 157v a tercia

Item a tercia toca lo monge lo seny vell per encals apres toca un tret de senys majors e toca a la professo un tret de senys majors he mentra la professo ana per les claustrs lo monge posa dotza candelas encesas devant (la image de) madona Sancta Maria de les claustrs ab un braser de brases he ab encens axi com es acostumat.

ANNEX

Seqüència de les festivitats especificades a la consuetud del monestir de Sant Joan de les Abadeses (1447)

Pasqua	Santa Magdalena
Dilluns de Pasqua	Sant Jaume
Dimarts de Pasqua	Sant Pere i sant Feliu
Dissabte de Pasqüetes	Transfiguració
Sant Marc	Sant Llorenç
Sants Felip i Jacob	Santa Maria (Mare de Déu d'agost)
Sant Simplicí i sant Ambrós	Santa Susanna
Santa Creu	Sant Bartomeu
Dissabte de "divuytauves cluses"	Sant Agustí
Les ledanies ¹⁹	Degollació de sant Joan
L'Ascensió	Naixement de santa Maria
Pentecosta	Santa Creu
[Sic] in Pasqua	Sant Mateu
Feria secunda "pus pente"	Sant Miquel
Feria tertia	Sant Jeroni
Feria quarta de les contra témpores de Cincogesma	Sant Lluc
Dissabte de l'octava	Sant Simó i sant Judes
Corpus Christi	Dedicació
L'endemà de Corpus Christi	La Passió de les imatges
Diümenge sobre l'octava	Sant Martí
Sant Joan Baptista	Santa Caterina
Missa de la llum	Beat Andreu
L'endemà de Sant Joan Baptista	Sant Nicolau
Sant Joan i Pau	La concepció de Maria
Sant Pere	Sant Tomàs
	Nativitat

Sant Esteve	Sant Valentí
Sant Joan evangelista	Sant Maties
Els Innocents	Sant Gregori
Ninou (Any nou)	L'anunciació de Maria
"Parissi"	Sant Ambròs
Sant Antoni	Ram
La Candelera	Pasqua

Notes

1. Antoni Pladevall i Josep M. Pont Guri: "Particularismes catalans en els costumaris dels segles XIII-XVIII", dins *II Congrés Litúrgic de Montserrat*. Montserrat, 1967. vol. III (Secció d'Història), pp. 103-159. Agraeixo especialment la generositat de Mn. Pladevall, que m'ha referenciat aquesta font d'informació i, també, la rapidesa de l'amic Valentí Tenas i Bartrina, O.S.B., en proporcionar-me-la.
2. Llibre en el qual hi ha les oracions i la indicació de les cerimònies de la missa.
3. Llibre que conté totes les oracions que es diuen en les hores canòniques.
4. Recull de salms; el llibre de l'Antic Testament que conté els 150 salms de David.
5. Llibre de cor on es contenen les antífones que s'han de cantar.
6. Estrofa poètica equivalent a l'antífona destinada a ésser intercalada entre els versets d'un salm.
7. Llibre de cor que conté les lliçons de matines.
8. Part de la missa que es recita entre l'epístola i l'evangeli.
9. *Ibid.*, p. 105.
10. Qui sap si els 25 folis en pergamí que formen el *Liber regius sive descriptio temporum* (MEV 7040; BEV ms. 167), datat en 1235, descrit en: Josep Gudiol, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vic*. Barcelona, Impremta de la Casa de Caritat, 1935, pp. 174-175, i reincorporat a l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses el dia 7 de març de 2003 formava part d'una antiga consuetud?
11. He exclòs d'aquesta relació dues consuetes el contingut de les quals és més propi de la dramaturgia que no pas de les consuetuds eclesiaístiques. Una, la de sant Eudald, publicada per Nolas del Molar: *Consuetud de Sant Eudald*. Olot, Impremta Aubert, 1954, 84 p. (Biblioteca Olotina; 57-58) i l'altra, la de santa Àgata, publicada també per Nolas del Molar: "Consuetud de Santa Àgata", dins *Pirene* [Olot] núm. 35, (1955), pp. 1534-1544.
12. La consuetud extraviada és la número 1 de la nostra relació. És la més antiga i, segurament, la litúrgicament més important. Ni Pladevall ni Pons van poder-la consultar quan preparaven l'estudi referenciat a la nota 1: "el coneixem [el manuscrit] només per notes extretes per mossèn J. Gudiol." La darrera persona que va utilitzar aquest manuscrit, a la dècada dels 50 del segle XX, fou el canonge Eduard Junyent; no obstant això, vull deixar ben clar que aquest detall és a títol informatiu i res més lluny de la meua voluntat d'acusar injustificadament i sense proves l'insigne historiador vigatà.
13. Descripció extreta de Pladevall, *op. cit.*, p. 144.
14. *Ibid.*, pp. 147-148. Aquesta consuetud formava part de la col·lecció de manuscrits que l'historiador Pau Parassols i Pi s'aproprià indegudament a finals del segle XIX. A principis del segle XX fou adquirit pel Museu Episcopal de Vic (MEV) als hereus de mossèn Parassols. En virtut del con-

- veni signat entre la Junta del Monestir i el MEV el dia 18 de maig de 2002, aquests manuscrits foren reintegrats a l'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadeses el dia 7 de maig de 2003. Per conèixer més circumstàncies sobre el patrimoni santjoaní dipositat al MEV podeu consultar: Josep Esteve: "El patrimoni artístic de Sant Joan de les Abadeses dipositat al Museu Episcopal de Vic" dins *Annals 1995-1996 del CECR*, Ripoll, 1997, pp. 101-129.
15. Caldrà esbrinar en recerques posteriors quin càrrec o responsabilitat ostentava aquest tal Bernat Bou. Pel contingut de la consuetat tant podia ser el sagristà com el monjo encarregat dels tocs de campanes.
 16. Al f. 162v. hi ha una anotació ben curiosa que cal retenir per si pot aclarir el contingut del volum que no ens ha arribat fins a nosaltres; diu així: "Aquest libra es demas(?) Aquest libra es den Nofra Plata quel furtara panyat sara(?) a las forcas." El pla de les forques és un indret als afores de la vila de Sant Joan que era on s'executaven les sentències quan l'abadia ostentà la jurisdicció criminal.
 17. Festivitat de la Santa Creu.
 18. Prosa: seqüència que es canta en certes solemnitats, en la missa, després del Tractus, i que no té forma ritmada com els himnes.
 19. Vegeu Joan Amades: *Costumari Català*. Vol. II, pp. 962 i ss. La setmana en què s'esqueia el dijous de l'Ascensió era anomenada setmana de les lletanies.

